

Felesleges és káros a nyelvművelés?

A nyelvművelés értelme és haszna

(Kossuth rádió, Édes anyanyelvünk)

Gyakran hallhatunk szép szavakat az anyanyelv szeretetéről, mindennapi tapasztalataink azonban helyesírási hibák tömkelege, hadarás, éneklő beszéd, rengeteg felesleges idegen szó. A nyelvészek, nyelvművelők mondják a magukét, adják a tanácsokat – a válasz pedig: Ugyan már! Te még mindig itt tartasz? sőt: Mi közöd hozzá, hogyan beszélek; Ne ültessetek el gátlásokat a beszélőkben! – Hallhatók effélék még nyelvész kollégák részéről is.

Kell-e tehát a nyelv ápolása, a nyelvművelés? Jogos-e? Van-e valami haszna, foganatja? – Ha nem akarok csupán lelkesedni egy nagy ügy fontosságáról, nem olyan egyszerű a válasz egyik kérdésre sem. Keressük meg a választ először arra a kérdésre, *mire szolgál a nyelv?* – Alapvetően az emberek egymás közti érintkezésére, ez a fő célja. Márpedig a nyelvhasználat fogyatékoságai miatt sérül ez az alapvető funkció. A hadaró beszéd zavarja a megértést; a divatos idegen szavakat (mint pl. *likviditás, konszolidáció, tender*) sokan nem értik; az össze-vissza központosztól nehéz követnünk a mondatok összefüggéseit.

Fontos szerepe a nyelvnek, hogy eszköze a gondolkodásnak: Nincsenek gondolatok nyelvi forma nélkül. A sokasodó közhelyek, sablonok révén (mint: *Na mondd már!; Ez nem így működik; a határozat üzenete*) különválnak nyelvhasználat és gondolkodás, a sablonok eluralkodnak az egyéniség fölött. A gondolkodás súlyos fogyatékoságait mutatják továbbá a zavaros, terjedelmes, alárendelt szerkezeteket tartalmazó mondatok, olyan szövegek, melyekből – akár az őserdőből – nem talál ki az alkotójuk sem. Mit mondjunk aztán a primitív képregények még primitívebb mondatairól (*Öld meg!, Csináld ki!, Talán valami hasznunk is lehet ebből a szarból? A dög kimúlt. Vége.*)

Fontos funkciója a nyelvnek, hogy *hordozója a társadalmi tudatnak. Nemcsak rögzíti, továbbhagyományozza a különféle társadalmi tudatformákat, mondjuk magatartásunk általános szabályait, hanem tükrözi, kifejezi egyéni magatartásunkat is.* Ha igaz az a megállapítás, hogy az ember nem egyszerűen a szájával beszél, hanem egész egyéniségével, akkor mondhatjuk: mondj valamit, és megmondom, ki vagy; a hangod minősége, a szóválasztásod, mondatszerkesztésed – mind, mind egyéniséged kivetülése. Ezért utalunk rá egyre többször, hogy nem valami elvont nyelvi ideált követünk, ha elutasítjuk a személytelen szerkezeteket (mint: *Még nem került elintézésre*), a közhelyeket, a szleng divatos szavait, hanem az egész embert igyekszünk szolgálni. A durva és trágár szavak min-denekelőtt durva és gátlástalan magatartás tükrözői, de egyben sekélyes gondolkodásra, üres fejre is utalnak.

Azt gondolom, de talán kedves hallgatóim is elfogadják a mondottak alapján, hogy szükség van a nyelv művelésére, az egyes ember nyelvhasználatának a segítésére, mert ezáltal javítjuk, kulturáltabbá tesszük az emberek közti érintkezést, csiszoljuk a gondol-

kodást, tehát működésünkkel embernevelést végzünk – ahogy Lőrincze Lajos szerette hangsúlyozni.

Hogy milyen jagon, milyen módszerrel végezzük e tevékenységet? A nyelv-művelés szempontokat vet föl, mérleget tanít, tanácsokat ad, s ezeket lehet elfogadni, de lehet elutasítani is.

Ami pedig a módszert illeti, le kell szoknunk – nekünk nyelv-művelőknek, a nyelv barátainak is –, hogy a nyelvhasználat megítélésében úton-útfélen *helytelenségeket* emlegessünk. Ez valóban gátlásokat ültethet el a beszélőkben, sokan valóban megbélyegzésnek foghatják fel a hibáztatásokat. A helytelennek mondott formáknak nem kis hányada valamely nyelvhasználati (nyelvjárási, szakmai, beszélt nyelvi) megkötöttséget mutat, s így a minősítése is az erre való utalást kívánja meg, nem pedig a hibáztatást. Ugyanígy el kellene fogadnunk, hogy *a mai nyelv és nyelvhasználat nem romlik*; vannak ugyan gondjaink, nem is kevesek; de mégannyi a nyereség; s ezeket felismerve megváltozik a kedély-állapotunk, a szigor ráncái a figyelés, a várakozás állapotává alakulnak át.

Lehetséges-e a nyelv-művelés?

(Kossuth rádió, *Édes anyanyelvünk*)

Fölerősödött mostanában a nyelv-művelés értelme, hatékonysága körüli vita. Nem először, mióta van nemzeti nyelvünk, és folyik ennek tudatos művelése.

Érdemes és érdekes is volna e vita ideológiai, politikai háttérének elemzése, de maradjunk meg – már csak terjedelmi korlátok miatt is – a téma nyelvi oldalának boncolgatásánál.

„Értelmetlen és felesleges, sőt hatástalan is a nyelv-művelés – hangzik a bírálók részéről –, mert a nyelvnek megvannak a maga belső mozgástörvényei, s ezek ellenében úgysem tudunk eredményesen fellépni. Értelmetlenek a nyelvvédők törekvései – mondják továbbá –, hiszen a kommunikációs folyamatban így is (azaz szabályos formában), úgy is (azaz szabálytalanul) megértjük egymást.”

Itt két külön dolgról van szó: a *nyelv szabályozásáról*, illetve a *nyelvhasználat javításáról*. Ami az elsőt, a nyelv életébe, mozgásába való beavatkozást illeti, itt valóban ismernünk kell a nyelv mozgásának törvényszerűségeit, mert csak ezek ismeretében, szám-bavételével számíthatunk a beavatkozás sikerére. De beavatkozni itt is kell: a keletkező hasznos újat támogatni kell, a káros, a nyelv természetével ellenkező jelenségeket viszont igyekezni kell visszaszorítani. Ha pl. az idegen szók gátlástalan áradata felveti a nyelvfejllesztő érzék elapadását, veszélyezteti nyelvünk finnugor örökségét – kötelességünk erre felhívni a figyelmet, s tenni valamit a káros tendencia visszaszorítása érdekében.

Még inkább fontos – mert lehetőségei is sokkalta jobbak –, hogy *az egyéni nyelvhasználat javítására törekedjünk*. – Igaz, hogy a beszélgetőtársak így is, úgyis megértik egymást? – Ez csak nagyon korlátozottan igaz. Mindenki tudja, hogy se szeri, se száma a félreértéseknek, sőt az értelmetlenségeknek: tapasztaljuk a sajtóban, a politikai vitákban, a nyelvtörvényről folytatott árnyékbokszolásban, sőt tankönyveinkben. S itt elsősorban nem az idegen szavakra utalok! Mennyi az értelmetlen mondat, a hibás jelentésben hasz-

nált szó (merthogy pl. *az egyházi* nem jelent ‘érseket’). Milyen gyakori a hadarás és a motyogás! Ezekben az esetekben a szöveg felfogásáról se beszélhetünk, hogyan lehet akkor azt állítani, hogy a kommunikáció résztvevői úgyis értik egymást?!

Van azonban itt még egy szempont: a közlemény esztétikai oldala. A nyelv, a beszéd nem csupán a gondolatközlés eszköze, hanem esztétikai tényező is. Ahogy az étkezés se csupán kalória bevitele szervezetünkbe, hanem – ahogy mondani szokás – meg kell adni a módját; ugyanígy a nyelvhasználat is több egyszerű gondolatátvitelnél, mert tükrözi, kifejezi magatartásunkat, egyéniségünket. Ez megmutatkozik beszédünkben a hangképzés milyenségétől a szókincsben való válogatáson át mondataink, szövegeink világos és formás megszerkesztéséig.

A nyelv és a nyelvhasználat javítására irányuló törekvés alapja, indoka és megkövetelője a nemzeti nyelv szabályozott, kiművelt változatának, a köznyelvnek a léte. Köznyelvünk nagy nemzeti kincsünk, művelése hazafias kötelességünk is, ahogy Kölcsey Ferenc a Parainesisben megfogalmazta.

Hogy hatástalan volna a nyelvművelés, ahogy bírálóink megfogalmazzák? Ez se új fölvetés, és ma sem felel meg a tényeknek. Most nem Kazinczyékra hivatkozom, se a sportnyelvnek a 30-as években végrehajtott megmagyarosítására, hanem a sajtó, a hivatal nyelvhasználatának javulására utalok. Hasonlítsa össze bárki – nem kell hozzá elmélyült elemzés – a mai írások stílusát az ötven évvel ezelőttiekével! A javulás szembeötlő. Hogy sem itt, sem az élet más területein nem jutottunk még a Parnasszusra? Ahogy a Mondolat címlapján Kazinczyt gúnyolták? *Ez a mi munkánk*, hogy haladjunk feléje!

„Értelmetlen, céltalan és káros” a nyelvművelés?

(Kossuth rádió, *Édes anyanyelvünk*)

Ha feltennénk a kérdést, hogy a magyar anyanyelvűek szükségesnek, hasznosnak ítélik-e a nyelvművelést, vajon mit válaszolnának? Meggyőződésem, hogy az igen szavazatok lennének nagy többségben.

Miért foglalkozom a többség számára kézenfekvő megítéléssel? – Mert egy szegedi főiskolai tanárnő, akinek saját kijelentése szerint egyik kutatási témája a nyelvművelés, arról nyilatkozott a Köznevelés c. hetilapnak (illetve arról írt a Nyelv, nyelvi jogok, oktatás c. kötetben), hogy „mindaz, ami nyelvművelés címen történt és történik Magyarországon, értelmetlen, céltalan és káros”. Ezek súlyos szavak; és súlyukat növeli, hogy az iskolák munkáját irányító minisztérium félhivatalos lapjában jelentek meg, s így következményük lehet a magyar szakos tanárok és általában a nevelők megzavarása.

A nyilatkozat minden részével nem áll módomban itt foglalkozni, csupán az iskolákat, az anyanyelvi nevelést érintő egy-két gondolat cáfolatára van időm.

Kezdem a gyakorlat szempontjából legsúlyosabb kijelentéssel, hogy ti. a nyelvtan-könyvek tananyagát „csaknem kivétel nélkül óriási szakadék választja el a nyelvtudományban ma elfogadott ismeretektől”. Sándor Klára (a nyilatkozó) természetesen tudja, hogy az érvényben lévő tankönyveket a szakmában elismert tanárok írták, többségükben

egyetemi, főiskolai oktatók bírálták; azt is tudja, hogy a nyelvi eszközök rendszerezésében, megítélésében többféle nézet él hazánkban is, külföldön is, továbbá, hogy a tankönyvek zömét a Bárczi Géza, Pais Dezső örökségét valló és nem kis mértékben továbbfejlesztő budapesti nyelvészeti iskola felfogásában készítették. Sándor Klára szakmai felfogása más – ezt kellett volna megmondania és kifejtene, s a szakértő közvéleményre bízni az állásfoglalást.

Sándor Klára azért megemlíti felfogásának egyik sarkalatos pontját. Ez a következő: „A nyelvészek *leírják*, hogy milyen a nyelv, a nyelvművelők pedig *előírják*, hogy milyen legyen.” Csakhogy! Mi a leírás funkciója, szerepe? – Ha akarom, ha nem, minősítés az általános és a különös, a tipikus és az eltérő, a gyakori és a ritka vagy esetleges figyelembevételével; esetünkben pedig – miután hosszú évszázadok egységesítő törekvései eredményeképpen kialakult az egységes köznyelv – a minősítés alapja, tengelye ez: a köznyelv.

A köznyelv maga rétegezett: más a beszélt és más az írott változat, és megkülönböztetjük a közszolgálati rádióban, televízióban hallható változatát, a médianormát. Senki magyar nyelvész, nyelvművelő nem állította – miként Sándor Klára írja –, hogy az írott nyelv elsődleges a beszélt változattal szemben; ellenben azt tartjuk, hogy az írott változatnak a csiszoltabb, összefogottabb és egységesült formája előbb alakult ki, mint a beszélt változaté.

Hosszú idők óta beszélünk más belső nyelvváltozatokról: a nyelvjárásokról, a szakmai vagy csoportnyelvekről, a különféle stílusrétegekről, ezek helyéről, szerepéről a mindennapi közlésfolyamatban.

A nyelvnek ez a finom rétegezettsége azért van, mert a beszélők saját igényeiknek megfelelően formálják és használják fel a nyelvi eszközöket, s az a felfogásunk, hogy ezek a formák mind helyesek *a maguk helyén*. Ezt a nézetet – egyetértve a nyilatkozóval – terjeszteni, erősíteni kell, s nem hibát emlegetni minden változat esetében, ha azok regionális és más nyelvhasználati eltérések.

„A nyelv mint eszköz a legbonyolultabb gépezet” – írja Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza c. könyvében. A nyelvművelés is összetett, bonyolult tudomány; azzá teszi a nyelv összetettsége, változása, a nyelvelírás elméletének szakadatlan gazdagodása, a nyelvművelés szempontjainak bővülése. Egy dologban azonban biztosan mindnyájan egyetértünk: ez a nyelv szeretete, értékeinek megőrzése. Ezt a közös tényezőt, ezeket a tényezőket kellene keresnünk, hogy ezeket szem előtt tartva hatékonyabban tudjunk cselekedni.

Nyelvhasználat és nyelvművelés az ezredfordulón

(In: *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. Bp. 1999.*)

Ha nyelvhasználatunk állapotát és nyelvművelésünk mai helyzetét így fejezem ki: *rossz passzban van, lent van a gödörben, gáz van*, akkor – úgy vélem – realista is vagyok meg stílusos is a jellemzésben. Mind a nyelvhasználat, mind a nyelvművelés területén a helyzet rendkívül összetett, ezért megítélésében is sokoldalú szemléletre van szükség. Elöljáróban három jelenséget emelek ki.